

Відгук

офіційного опонента на дисертаційну роботу

Ус Ганни Григорівни

«Українська термінологія сімейного права:

генеза і структурно-системна організація»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Наукові студії кінця XX – початку XXI ст. позначені посиленою увагою мовознавців до створення й унормування терміносистем. Пояснюється це тим фактом, що термінологія була й залишається одним з найважливіших шарів лексики сучасної літературної мови, особливо сьогодні, у час бурхливого розвитку новітніх технологій і, як наслідок, збільшеного потоку наукової інформації.

Українська термінологія сімейного права перебуває на етапі становлення. Тому робота, спрямована на з'ясування генези, складу, системної організації лексики сімейного права, структурування наукових понять та їх номінування й відображення в дефініціях, є актуальною.

У розвідці вперше в українському термінознавстві здійснено комплексне дослідження сучасної української термінології сімейного права в діяхронічному та синхронічному аспектах, чим визначається новизна роботи. Г. Ус зробила вдалу, як на наш погляд, спробу виявити й описати чинники творення термінології сімейного права; розробити періодизацію становлення й розвитку зазначеної термінології. Заслуговує на увагу аналіз лексики сімейного права в аспекті семантичного кодифікування, дослідження парадигматичних відношень термінів сімейного права. Дисертантка слушно зазначає, що здійснені в роботі узагальнення поглиблюють уже відомі та формують нові знання про закономірності розвитку галузевої мови, особливості вияву термінологічної норми.

Дисертація Г. Ус, безперечно, відповідає науковій темі кафедри української мови ХНУ імені В. Н. Каразіна «Аналіз системи рівнів української мови XVII – XXI ст.».

Відзначимо надзвичайно багатий фактичний матеріал – це близько 3500 терміноодиниць, зібраних у законодавчих актах і наукових працях із сімейного права, фахових і загальномовних словниках різних років.

Результати проведеного дослідження можуть бути використані під час викладання курсів «Лексикологія», «Історія української мови», «Юридична лінгвістика», у спецкурсах, присвячених проблемам сучасної української термінології. Зібрані матеріали може прислужитися для написання монографій, підручників, посібників з термінознавства й термінографії, для укладання словників правничої термінології.

Чітка структура роботи підпорядкована реалізації дослідницьких завдань, що її поставила перед собою авторка. Дисертація складається зі **вступу** з усіма необхідними складниками (актуальність, об'єкт, предмет, мета, завдання дослідження, джерельна база тощо), чотирьох розділів, висновків, списків використаної літератури й ілюстративних джерел.

Перший розділ містить узагальнення наукових поглядів на зміст та обсяг усіх тих понять, які так чи інакше охоплено в дисертації. Авторка наголошує на тому, що сучасне термінознавство – це стратегія на багатоаспектне вивчення термінів (с. 30), адже нині термінологія є об'єктом як традиційних (нормативного та функційного) підходів, так і новітніх – когнітивного, соціокогнітивного, дискурсивного. Г. Ус дає визначення базовим поняттям «термін», «термінологія», «терміносистема». Окремий підрозділ присвячено детальному розглядові змісту кожного зі складників триєдності «мова права – правничий термін – юридична лінгвістика». Схвальним є те, що до аналізу були залучені не тільки праці відомих українських мовознавців (Н. Артикуци, Л. Боярової, А. Д'якова, М. Вакуленка, М. Вербенец, І. Кочан, Т. Панько, Г. Мацюк, А. Крижанівської, Л. Симоненко та ін.), але й здобутки білоруського, російського й польського термінознавства в правничій сфері (дослідники Л. Ковальова, В. Красней, Л. Мінакова, Г. Кулеш, Т. Смольська,

Л. Хрищанович, М. Буракова, Т. Пузевич, М. Антонюк, Б. Врублевський, З. Зембінський, Т. Гізберт-Студницький, М. Зелінський, Є. Єршова, Л. Голиков, Н. Смирнова, Л. Колесникова, Н. Бондарева, С. Шевченко та інші).

Приділяє авторка увагу й маловивченому на сьогодні питанню термінологічної норми правничої терміносистеми, наголошуючи на тому, що провідним чинником правничої термінологічної норми є кодифікування крізь призму лінгвістичного та юридичного дискурсів. Не можна не погодитися з дисертанткою в тому, що засадничою для тлумачення правової норми є дефініція правничого терміна, яка мусить відповідати логічним та лінгвістичним критеріям. Важливим також вважаємо узагальнення підходів лінгвістів до розуміння варіантності в термінології.

У другому розділі подано ґрунтовний аналіз сучасної української термінології сімейного права в діяхронічному аспекті. Її генеза, за спостереженнями авторки, сягає звичаєвого права Київської Русі (с. 69), але з огляду на мету й завдання дисертації Г. Ус пропонує періодизацію становлення й розвитку досліджуваної термінології за останнє століття (10–20-і роки XX століття – початок XXI століття). Дисертантка виділяє п'ять етапів, детально характеризуючи прикметні ознаки кожного, лінгвальні й екстралінгвальні чинники формування української термінології сімейного права, виділяє й описує терміногрупи, простежуючи якісні й кількісні зміни в них, зокрема численні вияви варіантності.

Розглядаючи термінологію сімейного права 90-х років XX століття – 10-х років XXI століття, Г. Ус зазначає, що її антропоцентричний характер своєрідно позначається на граматичних властивостях термінів. Це, зокрема, виявляється в кодифікуванні словниками й нормативно-правовими актами форм однини і множини того самого терміна – назви учасника сімейних відносин: *багатодітна мати* / *багатодітні матері*; *законні представники* / *законний представник*; *родич* / *родичі*, *член сім'ї* / *члени сім'ї* тощо (с. 107). Виникає питання: чи варто кваліфікувати як окремий термін форму множини? Те саме стосується й послідовного вживання іменникового й дієслівного варіантів на означення процесів (*укладення шлюбу* / *укласти шлюб*; *позбавлення*

батьківських прав / позбавити батьківських прав тощо. Хотілося б почути думку авторки щодо доцільності існування таких варіантних терміноодиниць.

Третій розділ присвячено сучасній терміносистемі сімейного права. Аналізуючи склад досліджуваної термінології, авторка пропонує власну класифікацію термінів, в основі якої лежить тематичний принцип організації юридичних понять галузі сімейного права. Так, Г. Ус виокремлює вісім основних терміногруп. Три з них однорідні («Базові правові поняття сімейного законодавства», «Державні законодавчі й виконавчі органи та установи», «Документи органу державної реєстрації актів цивільного стану»), решта («Сім'я», «Шлюб», «Материнство / батьківство», «Дитинство», «Альтернативні форми виховання дитини») унаслідок своєї розгалуженості поділяються на підгрупи. Різний склад та обсяг терміногруп дослідниця пояснює деталізацією правових понять, активним розвитком термінів, що позначають нові правові поняття й відображають перетин термінополів суміжних правових галузей (с. 114). Укажемо лише на один недогляд: у підгрупах терміногрупи «Альтернативні форми виховання дитини» повторюються терміни *батьки-вихователі, прийомні батьки* (с. 113-114).

З-поміж основних шляхів формування сучасної термінології сімейного права Г. Ус називає термінологізування й синтаксичне термінотворення. Залучений до аналізу матеріал дає підстави авторці стверджувати, що перехід загальноновживаної лексики до термінології сімейного права може супроводжуватися такими семантичними процесами: семантичним переакцентуванням, ускладненням семної структури термінологічного значення, звуженням семантики спеціального слова та віддаленням від загальноновживаного значення. Перехід у семантичній структурі терміна від родових ознак до видових супроводжується появою диференційних сем (с. 125). Натомість приклади входження загальномовних одиниць до термінологічної лексики без зміни семантики є поодинокими.

Не можемо не погодитися з дисертанткою в тому, що аналітичні терміни, які репрезентують синтаксичне термінотворення, – це граматичне поєднання двох або більше слів, яке слугує засобом номінування спеціальних понять, має

дефініцію, відзначається стійкістю й відтворюваністю в певній галузі знань. Для складених термінів Г. Ус пропонує назву «термінологічне сполучення», а не узвичаєну номінацію «термінологічне словосполучення» (с. 128), адже такі терміни, за спостереженнями авторки, можуть виникати на підставі як підрядного, так і предикативного чи напівпредикативного зв'язку.

Але в такому разі потребує коментарів словосполука *брати і сестри*, яку дослідниця кваліфікує як аналітичний термін (с. 122). Про сурядний зв'язок між компонентами йдеться й на с. 134-135 дисертації, напр.: *опіка та піклування, встановлення опіки та піклування, органи опіки та піклування; повнорідні брати і сестри, неповнорідні брати і сестри*. Більше того, за спостереженнями авторки, терміни, які містять напівпредикативний та предикативний зв'язки, також можуть утворювати сурядні зв'язки, напр.: *випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування* (с.134). Дисертантка зазначає, що такі приклади є поодинокими, проте переконані, що ці структури також потребують осмислення й авторських коментарів.

Аналізуючи структурні моделі, за якими творяться аналітичні терміни, Г. Ус відзначає типове для більшості сучасних терміносистем переважання двота трикомпонентних термінів. Максимум, зафіксований дослідницею, становить 16 складників. Визначальною рисою багатоконпонентних термінів, на думку авторки, яку ми повністю поділяємо, є обов'язкова наявність дефініції в законодавчому акті (с. 133).

Дослідниця констатує відсутність спеціального словника, який би унормовував термінологію сімейного права, що, своєю чергою, породжує низку проблем: невизначеність поняттєвого поля термінофонду, відсутність нормативних дефініцій, що чітко визначають правове поняття, або, навпаки, велика кількість відмінних визначень одного терміна (с. 137). Усе це зумовило звернення дисертантки до розгляду досліджуваної термінології в аспекті семантичної норми. Слушним вважаємо висновок Г. Ус про те, що проаналізовані дефініції мають бути уніфіковані задля уникнення різночитань у правозастосовній діяльності (с. 153). Проте вважаємо за необхідне наголосити на тому, що деякі наведені приклади термінів з порушенням інших типів

мовних норм потребують практичних порад, як-от: *права і обов'язки* (с. 122); *право батьків по управлінню майном дитини* (с. 133), *попередження насильства* (с. 133).

У **четвертому розділі** дисертантка детально розглядає системні відношення в термінології сімейного права: гіперо-гіпонімію, синонімію та антонімію. Звернення Г. Ус до цієї проблематики вважаємо доцільним, адже ці лексико-семантичні явища належать до системоформувальних і, власне, підтверджують віднесення молодшої термінології сімейного права до категорії систем.

Грунтовний лінгвістичний аналіз дав змогу авторці виділити прості, паралельні, ланцюгові, або послідовні, й комбіновані гіперо-гіпонімічні парадигми. Згодні з висновками дисертантки про те, що гіперо-гіпонімія в термінології сімейного права є відображенням чітко організованої розгалуженої системи правових понять, що, з одного боку, свідчать про її розвиненість, а з другого боку, демонструють її відкритість, зумовлену постійним розвитком правничої думки (с. 165).

Синоніми в аналізованій термінології також детально проаналізовані й скласифіковані, хоча, за спостереженнями дослідниці, є непоказовими в ній. Це явище виявлене між різними структурними типами (іншомовний термін – питомий термін, іншомовний термін – питомий аналітичний термін, аналітичний термін із запозиченим компонентом – аналітичний питомий термін). За ступенем тотожності наявні абсолютні й часткові синоніми, з кількісним переважанням перших.

Натомість явище антонімії є релевантним для української термінології сімейного права й репрезентоване різними типами опозицій – контрарними, контрадикторними, векторними й комплементарними. Г. Ус констатує переважання комплементарних антонімічних відношень, що утворюють видові пари за такими семантичними опозиціями: протиставлення назв правових дій, процесів та їхніх ознак, якостей суб'єктів сімейних відносин сімейного права.

Результати проведеного дослідження узагальнені у **висновках**, у яких дисертантка дає чіткі, розгорнуті й докладні відповіді на всі завдання, сформульовані у **вступі**.

Як і в кожній серйозній роботі, у розвідці Г. Ус не обійшлося без певних недоліків, які або містять дискусійний чи побажальний характер (про них ішлося на с. 3, 4, 5 цього відгуку), або стосуються формального боку дисертації – поодинокі стилістичні огріхи, помилки комп'ютерного набору (с. 21, 22, 39, 166, 170).

Наведені зауваження в жодному разі не впливають на загальну позитивну оцінку проведеного дослідження, яке справляє враження продуманої, чіткої за побудовою, цілісної самостійної роботи. Усі розділи мають логічні зв'язки з темою, кожен закінчується змістовними висновками. Автореферат ідентично відбиває основні положення дослідження. Апробація здійснювалася на п'яти міжнародних і двох всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях. Основні положення й результати дослідження оприлюднено в семи одноосібних статтях.

Вважаємо, що дисертація *Ус Ганни Григорівни* «Українська термінологія сімейного права: генеза і структурно-системна організація» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015 та № 567 від 27.07.2016) і дає підстави надати їй авторові науковий ступінь кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри філософії, українознавства і політології
Української інженерно-педагогічної академії

О. В. Чуєшкова

